

Egy legenda és a történelmi valóság

Dénes Iván Zoltán: Liberális kihívásra adott konzervatív válasz. Argumentum Kiadó–Bibó István Szellemi Műhely, Eszmetörténeti Könyvtár 11. Budapest, 2008. 282 oldal

Dénes Iván Zoltán 1989-ben publikálta *Közügyé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években* című monográfiáját. Az olvasóban automatikusan megfogalmazódik a kérdés: van-e aktualitása a téma újabb bemutatásának, s amennyiben igen, miért nem elégséges egyszerűen kézbe venni a húsz évvel ezelőtt készült feldolgozást?

Az elmúlt években megjelent, a magyar konzervatívok szerepét (is) vizsgáló átfogó, egyes részterületeket feldolgozó eszmetörténeti munkálatok ismeretében a „fontolva haladók” életműve újragondolásának időszerszerűségéhez nem fér kétség. Mondhatjuk: „újra divatba jöttek”, ami bizonyos értelemben természetesnek, akár szükségszerűnek is tekinthető, hiszen a 20. század második felében sokáig uralkodó ortodox marxista megítélés végletesen leegyszerűsítette és eltorzította a konzervativizmus lényegét. A közvélemény széles köreinek gondolkodására napjainkig nem lebecsülhető hatást gyakorló, egykori aktuálpolitikai igényeket kiszolgáló történelemhamisítás szakszerű kiigazítása a rendszerváltoztatást követően formálódó magyar nemzeti identitást szolgáló kollektív történetírói kötelezettség s egyben nem kis felelősség. Mértékadó szakmai körökben közismert tény ugyanakkor az is, hogy az ez irányú munkálatok nem csupán megindultak, hanem historiográfiai jelentőségű eredményeket is hoztak már 1990 előtt. Mindenekelőtt Szabad György, Varga János s nem utolsósorban Dénes Iván Zoltán tanulmányainak köszönhetően alapos és korszerű ismeretekhez juthatott a magyar reformkonzervatívok iránt érdeklő-

dó olvasó. Az eszmetörténeti jelenségek megközelítésében ugyanakkor gyakran visszatérő mozzanat az, hogy az egyoldalú negatív ábrázolások „ingahatása” teret nyit a túlkompensálás igényei előtt, melyek a leegyszerűsítő, olykor kifejezetten megbélyegző megítélések kiegyensúlyozásaként, mintegy igazságszolgáltatásként (virtuális kárpótlásként) a korábban elhallgatott pozitív mozzanatok idealizáló túlhangsúlyozásához vezethetnek. Különösen könnyen léphet erre az útra a történetíró akkor, amikor a korábbi másfél évszázad során lefolytatott viták szinte tálcán kínálják a jól csengő sztereotípiákat. Az 1989 után megjelent – a legújabb nemzetközi szakirodalomból megismert számos modern megközelítést alkalmazó – színvonalas feldolgozások nem egy már megválaszoltak hitt dilemmát is újra felvetettek, ami egyértelmű szükségletet teremtett arra, hogy ne csupán leemeljük Dénes Iván Zoltán korábban megjelent könyvét a polcról, hanem az eredeti munkának a jelenkori diskurzus tanulságait felhasználó s annak kihívásait megválaszoló újraértelmezett és továbbgondolt, átdolgozott változatával ismerkedjünk meg.

A könyv bevezetése, továbbá első két fejezete a reformkori magyar konzervativizmus értelmezésének előkészítését szolgálja. Összehasonlító elemzése megalapozásaként a szerző a vizsgált jelenséget gondosan megrajzolt egyetemes és magyar történelmi kontextusban helyezi el, röviden összefoglalja a konzervativizmus meghatározására irányuló egyetemes munkálatok eredményeit, s tömören bemutatja a jogkiterjesztő asszimilációt törekvései középpontjába állító liberális kihívás lényegét. A konzervatív válasz megrajzolása során a sajátos vonások és speciális elemek felmutatására különös hangsúlyt helyezve rekonstruálja a magyar konzervativizmus érv- és fogalomkészletét, kritériumrendszerét és értékvilágát.

A liberális kihívás komplex bemutatására vállalkozva Dénes Iván Zoltán röviden vázolja a reformkori magyar ellenzéki politizálás formálódásának folyamatát, értelmezi annak meghatározó csoportjait és igazi csapatmunkában együttműködő főszereplőit. Hajnóczy örökségére is utalva Kölcsey Ferenc, Wesselényi Miklós, Deák Ferenc, Kossuth Lajos egymás nézeteit kölcsönösen alakító munkálkodásának legfőbb eredményét a jogkiterjesztő asszimiláló liberális nacionalizmus koncepciójának kidolgozásában, a liberális demokratikus parlamentarizmus elvi (1848-ban gyakorlati) megapozásában, a demokratikus nemzeti identitás alapvetésében jelöli meg. Törekvéseik minőségét meghatározó tényezőnek nevezi azt, hogy azok mindenekelőtt a kiváltsággal nem rendelkezőknek az alkotmány sáncaiba történő beemelésére, a privilégiúmoknak a polgárságra és a parasztságra való kiterjesztésére, azaz a szabad polgárok számának növelésével a nemzetépítésre irányultak. A monográfia írója a történelmi jelentőségű kísérlet feltételrendszerét alapjaiban befolyásoló adottságként utal arra, hogy annak lényegét nem egy már polgárosodott társadalomnak az állam alóli emancipációja, hanem a nehezen polgárosodó és feudális keretek közé szorított, soknemzeti-szerű társadalomnak az idegen önkényuralom alóli emancipálása, a szakadékok sokféleségének jogkiterjesztéssel történő áthidalása határozta meg az érdekegyesítő politika bázisán. A független polgári állam megteremtését, a polgárosodó társadalom emancipálását, a polgári nemzetté válás előmozdítását elsőrendű feladatként meghatározó liberális koncepció megkerülhetetlen elemét alkotta ugyanakkor az a későbbiekben utópisztikusnak bizonyuló reménykedés, hogy a polgári alkotmányos államberendezkedés s a népképviselői mintaállam keretei között megvalósuló polgári rendben eredményesen kibontakozhat az etnikai komponenseket is magában foglaló sokirányú összeolvadás.

A reformkori magyar konzervativizmus alapvonásait kibontva a szerző rámutat ar-

ra, hogy az irányzat képviselői a társadalmi hierarchia elkötelezett híveiként elutasították a társadalmi szerződés, a népszuverenitás, továbbá az elidegeníthetetlen emberi jogok tanát, s az emberi természet erkölcsi tökéletlenségét hirdetve, érvrendszerükben a hangsúlyt az organikus társadalomelméletre, a tradicionális és a kollektív jegyekre irányították, miközben a politikai szkepticizmus, az ismeretelméleti empirizmus, valamint az antropológiai pesszimizmus alapjára helyezkedtek. A teljhatalmú állam barátjaként az idegen abszolutista hatalom szövetségeseként működtek, s bár bírálták a rendi alkotmányos nacionalizmus intézményeit érő támadásokat, annak polgári-liberális átalakításától következetesen elhatárolódtak, miközben a feltétlen dinasztiahűség jegyében a magyar érdekeket a birodalmi érdekeknek rendelték alá. Pozíciójuk sajátos belső ellentmondását Dénes Iván Zoltán abban jelölte meg, hogy aulikus tradíciójukból fakadó feltétel nélküli dinasztikus elkötelezettségük gyakorlatilag kizárta a nemzeti múlt képviselőit, ami megfosztotta magatartásukat a nemzeti vonásoktól, s azt eredményezte, hogy a hagyományos magyar konzervativizmus jellegét mindenekelőtt az idegen udvar- és kormánypártiság, s nem a nemzeti karakterjegyek határozták meg.

Ismeretes, hogy a reformkori magyar konzervativizmus történetének nagy fordulata Desseffy Aurél színrelépésével következett be, a fontolva haladás nyitányát s koncepciója kifejtését pedig az 1839-ben az udvarnak átnyújtott Memorandum jelentette. A „reformprogram” lényegét Dénes Iván Zoltán a Monarchia iránti feltétlen (bár bizonyos kritikai elemektől sem mentes) lojalitásban, a kormány meghatározó szerepének elismerésében, Magyarország birodalomba történő betagozásának előmozdításában, a liberális alapelvek egyértelmű és szövetszerű elutasításában, valamint az ellenzék szigorú megbélyegzésében jelölte meg. A kezdeményező valódi céljairól ugyanakkor sokat elárult, hogy kizárólag olyan, általa szükségesnek ítélt változtatások elindítá-

sát tartotta tanácsosnak és megengedhetőnek, amelyek a fennálló feudális rendszer veszélyeztetését gondosan kerülve, annak modernizálását és erősítését szolgálták. A Világ és a Pesti Hírlap között 1841 októberében és novemberében lezajlott első konzervatív–liberális sajtóvita szöveghű elemzését újra elvégezve a szerző megállapítja, hogy Dessewffy Aurél XYZ szignóval jegyzett cikkei egyértelműen a konzervatív és a demokratikus liberalizmus közötti törésvonal mentén differenciálódó ellenzéki tábor további megosztására irányultak, amikor azt sugallták, hogy a magyar közéletben a lényegi ellentét már nem a reform hívei és ellenzői, hanem a radikálisok és a mérsékelt reformerek között húzódik. Másfelől a reformszándék ismétlődő hangoztatása valójában az érdemi változások (a közteherviselés, a törvény előtti egyenlőség, a politikai szabadságjogok) gyakorlati elutasítását leplezte, s a polgári–liberális „egybeforrasztással” szemben a feudális „elkülönözés” ügyét szolgálta. A kezdeményezést az arisztokrácia kizárólagos hivatásának tekintő konzervatívok gondolkodását pontosan tükrözte Sztáray Albert grófnak a „Nagymihályi levelekben” 1842. január 8-án megfogalmazott, a monográfia szerzője által idézett kijelentése, amely a kiváltságrendszer megőrzése s a társadalmi struktúrák megmerevítése mellett érvelve félreérthetetlenül leszögezte: „Igenis az arisztokrácia számára akarom fenntartani a befolyást a törvényhozásban kizárva mindazokat, kiket a bölcs törvény [...] mindeddig kizárt.” (74. old.)

A nemzetiségek kérdésében képviselt konzervatív álláspontot behatóan elemezve Dénes Iván Zoltán megállapította, hogy Dessewffy Aurél nem osztozott a jogkiterjesztés polgári asszimiláló erejébe vetett liberális illúzióban, és – Bécs megosztó szerepéről hallgatva – óvta társait a türelmetlen és erőszakos magyarosítás negatív következményeitől. A hasonló fenntartásokat megfogalmazó Széchenyitől eltérően azonban nem a nyelvi nacionalizmus, nem a kultúrnacionalizmus, hanem a bürokratikus

feudális-arisztokratikus nacionalizmus híve volt, azaz a polgári nemzetvé válás alternatíváját tagadó feudális nemzetben gondolkodott. A szlávok mozgolódását szintúgy a „meggondolatlan” magyar lépésekre született jogos ellenreakciónak minősítő Szécsen Antallal egyetemben a rendi keretek között létező rendi-nemesi nacionalizmust képviselte, s közös koncepciójukban a nemzetiségi tolerancia mögött valójában a jogkiterjesztés tagadása, a kiváltságok érinthetlenségének, a kiváltságosok alatti társadalom asszimilációja elutasításának szándéka húzódott meg. Az államot – a nemességet – és a nemzetet azonosító arisztokratikus felfogásukban a tolerancia az „elkülönítés” továbbélését, a méltányosság az arisztokrata társadalomszerveződés védelmét jelentette.

Dénes Iván Zoltán behatóan foglalkozik a Budapesti Híradóban és a Nemzeti Újságban kibontakozott, a rendi alkotmányosság védőbástyáját képező megyék elleni támadást előkészítő konzervatív publicisztikai offenzívával, amely hatékony háttérként szolgált a kulcspozícióba emelt fiatal konzervatívok vezéreinek (Apponyi György grófnak, Jósika Samu bárónak) a nemzeti ellenállás megtörését célul kitűző, idegen abszolutizmust kiszolgáló, a polgárosodást elutasító, a birodalmi betagolódás előmozdítására irányuló működéséhez. Megállapítja, hogy a nemzetközi szakirodalom imponáló ismeretere támaszkodó, az arisztokrácia nélkülözhetetlenségét hirdető („arisztokrata alapon működő progresszió”) s az emancipációt elvető Kállay Ferenc államelméleti publicisztikája elutasította a francia felvilágosodás téziseit, és a porosz abszolutizmust állította követendő modellként olvasói elé. A birodalom gazdasági rendjébe történő kívánatos betagolódást szorgalmazó Dessewffy Emil ugyanakkor félreérthetetlenül kifejtette, hogy a liberálisok által szorgalmazott jogkiterjesztés a nemzetfenntartó nemesség pozícióját s ez által magát a nemzetet fenyegeti, azaz a nemesi kiváltságok fenntartását kendőzetlenül a legfőbb nemzeti érdekekkel

azonosította. Egy, a Budapesti Híradóban 1846–1847 fordulóján „Helyzetünk s a leg-sürgősebb reformok” címmel megjelent írás összefoglalóként a konzervatív önmeghatározás tételeit. A tanulmány konzervatív szerzője – fejtette ki Dénes Iván Zoltán – az általa anarchikusnak nevezett magyarországi viszonyok kialakulását mindenekelőtt a hűbéri kötelékek felbontását s a hierarchia lerombolását szorgalmazó törekvésekre vezette vissza, s a szociális problémák kiéléződésére utalva még brutálisabb kizsákmányolás eljövételét jósolta. Az arisztokrácia nélkülözhetetlenségét hangsúlyozva, arra hivatkozva vetette el a jogkiterjesztés liberális követelményét, miszerint a politikai egyenlőség bevezetése oligarchikus uralom kialakulásához vezethet. A felsorolt példák alapján megállapítható, hogy a konzervatív elit érzékelt a polgári átalakulással járó új típusú problémák megjelenését (ezt tette egyébként Eötvös, Kossuth, Deák is folyamatosan), válaszreakciói azonban távolról sem a polgári fejlődés „jobb” alternatívájának felmutatására, sokkal inkább a feudális kiváltságrendszer továbbélésére irányultak.

A konzervatív és a liberális program alapos összehasonlító elemzése alapján Dénes Iván Zoltán egyértelműen cáfolja Szekfü Gyulának azt a megállapítását, miszerint a két dokumentumot kizárólag a hangnem s nem a tartalom különböztette meg egymástól. Rámutat arra, hogy a liberális reformellenzék programja az alkotmányos sérelmek megszüntetését, az alkotmányos biztosítékok növelését, az érdemi reformok bevezetését sürgette, s egyértelműen a feudális abszolutizmus felszámolását, a kiváltságrendszer eltörlését, a polgári nemzet megteremtését szorgalmazta az érdekegyesítés, a közteherviselés, az állami kárpótlással támogatott kötelező örökvaltság útján. Ezzel ellentétben a politikai kezdeményezés megragadását a konzervatívok célkitűzéseiként meghatározó Szécsen Antal és Somssich Pál a programhirdetést az általános elvek, a legfontosabb tennivalók minden részletezést

szigorúan kerülő kijelölésére korlátozta. Ennek megfelelően az 1846. november 12-én elfogadott programot homályos megfogalmazások, a reformok kérdésében semmire sem kötelező megfoghatatlan általánoságok jellemezték. Mindezek alapján az ismertetett monográfia szerzője határozottan megismétli és megerősíti korábban kifejtett álláspontját, miszerint a konzervatív programdokumentumokban és publicisztikában összességében a „kiváltságörzés közügyé emelése” fogalmazódott meg.

Ismeretes, hogy az 1847–1848-ban defenzívába kényszerült magyar konzervatívok az utolsó rendi országgyűlésen kísérletet tettek a kitérésre, a kezdeményező szerep megragadására. Programjukat az igazságszolgáltatást ígérő s az abszolutisztikus kormányzati gyakorlatra vonatkozóan érdemi pozitív változtatást nem tartalmazó királyi proposíció jelenítette meg. Dénes Iván Zoltán minden szempontból megalapozatlannak minősíti azt az interpretációt, amely szerint az uralkodói kezdeményezés a bécsi kormány rugalmasságát bizonyította, s a kedvező alkalom megragadását a kívánatos és lehetséges önmérséklet helyett a konfrontáció útját választó ellenzék felelőtlen magatartása, válaszfelirati taktikája hiúsította meg. Az Ellenzéki Nyilatkozat, a Pest megyei követutasítás és a válaszfelirati javaslat igen alapos elemzései eredményeinek újszerű összefoglalásával a polgári átalakulás és a nemzeti önrendelkezés programját állítja szembe a konzervatív program, az uralkodói leirat s a válaszfelirati vitában elhangzott főrendi érvek üzenetével, amely megelőlegezett bizalmat igényelt a „pártok felett álló” kormánynak, s a birodalmi gazdaságba történő betagozódást sürgette a felhalmozódott sérelmek felszámolása, az alkotmányos garanciák megadása nélkül. A parlamenti erőviszonyokban beálló patthelyzetet végül a párizsi forradalom oldotta fel, amely – hangsúlyozza a szerző – egyben méltó kitérésre is kínált Széchenyi István, valamint a centralisták számára az önkényuralommal a

modernizáció reményében vállalt együttműködésük csapdjából.

Az ismertetett könyv különösen fontos részét képezi a nemzeti konzervatív szerepkör kialakulásának folyamatát rekonstruáló s a mítosz tartalmát elemző fejezet. Szerzője emlékeztet arra, hogy az 1848 tavaszán kibontakozó, az uralkodói szentesítéssel megpecsételt alkotmányos forradalmi változás közegében az érdemi átalakulást korábban elszántan blokkoló konzervatívok számára nem kínálkozott más ésszerű magatartási alternatíva, mint a méltósággal végrehajtott csendes háttérbe húzódás. Az ellenforradalom őszi térnyerését követően túlnyomó többségük azonban az önvédelmi háborúban a nemzet ellensége oldalán szolgált a megszálló hadsereg segítőkjeként vagy muszkavezetőként, s az ellenforradalommal való együttműködést csak kevesen (például Somssich Pál, Zsedényi Ede, Fogarassy Mihály püspök) utasították vissza. A cári intervenció felülkerekedését követően a Magyarország 1848 előtti önrendelkezését is felszámoló neoabszolutisztikus berendezkedés azonban – amint arra Dénes Iván Zoltán rámutat – alapvetően új pozícióba helyezte az olmtüzi alkotmányt elutasító konzervatívokat, akik Magyarország birodalmon belüli önállóságához mint megkérdőjelezhetetlen történelmi alapjoghoz ragaszkodva s egyben a legitím állapot helyreállítását sürgetve fokozatosan behelyezkedtek a „nemzeti párt” szerepkörébe. Az Októberi Diploma kibocsátását követően ismét vezető szerephez kerülő, a hivatalos közélet kulcspozícióit elfoglaló konzervatívok útkeresésének további állomásait nyomon követve szerző rávilágít arra a sajátos ellentmondásra, miszerint a kiegyezés előkészítésében jelentős szerepet vállaló politikusaik valójában a dualista rendezés kárvalottjaiként éltek meg a történelmi fordulatot. Kezdetben a Deák-párt jobbszárnyán helyezkedtek el, majd 1875-ben megalakították a mérsékelt ellenzékot, miközben az 1870–1880-as években körükből kerültek ki az ország első méltóságai, s erre a korszakra

datálódik a saját maguk által formált és ösztönzött konzervatív mítosz megszületése is.

A legendaalkotásban Asbóth János, a Sennyey–Apponyi-párt ideológusa játszott főszerepet, aki – amint arra a szerző rámutat – társaival összhangban az önkényuralom időszakában kifejtett nemzetvédő aktivitásukat állította mondanivalója középpontjába, gondosan elhallgatva és homályban hagyva a reformkorban s mindenekelőtt 1848–1849-ben játszott valódi szerepüket, a feledés fátylát borítva az önvédelmi háború alatt tanúsított – hősi és önfeláldozó nemzeti kiállásnak semmiképpen nem nevezhető – magatartásukra. A tények meg szépítésére felépített szelektív történetfelfogás a 20. század elején formálódott tovább (lásd Réz Mihály), majd Szekfű Gyula „a hivatalos tudomány pecsétjével hitelesítette” annak állításait. A konzervatívok reformkori tevékenységére az önkényuralom alatti magatartásukat visszavetítő megközelítés középpontjába a tragikusan korai halála következtében az 1848–1849-es megmérteztést elkerülő, kiemelkedő politikusi képességekkel rendelkező Dessewffy Aurél jól idealizálható alakját állították – emeli ki Dénes Iván Zoltán. Melléjük rendelték az 1848 tavaszán lezajló változásokat egyébként Batthyányékkal együtt lelkesen megünnepelő Széchenyi István, valamint Kemény Zsigmond (utóbbi egészen Szegedig elkísérte a forradalmi kormányt!) átstilizált, indokolatlanul konzervatívnak minősített, a fontolva haladókkal valójában érdemi közösséget sosem vállaló reformkori alakját, olyan virtuális minőségi közegbe emelve be utólag Dessewffy Aurélt s társait, amelyhez sohasem tartoztak. S erre a csúsztatásra alapozva immár egyenesen az egyedül lehetséges pozitív alternatíva, a fokozatos reformokra felépített nemzeti politika megtestesítőiként ünnepelt(ett)ék a fontolva haladókat, a realitások állítólagos bölcs birtokosaiként állítva szembe őket az „álmódzó, illúziókergető” politikusokként alaptalanul megbélyegzett liberálisokkal.

Dessewffy Aurélt mindenekelőtt Szekfű Gyula rehabilitálta – hangsúlyozza a reformkori konzervatívok divatba jött eszményítését elutasító, eredeti alapművének átértelmezett és átdolgozott kiadásával a felújuló diskurzus egyik meghatározó szereplőjévé előlépő Dénes Iván Zoltán. A legújabb feldolgozásokban megfogalmazott vélemények közül azokkal ért egyet, melyek szerint a nemesség kizárólagos politikai befolyásának megőrzését nemzeti érdekként megjelenítő reformkonzervatívok valódi célja az alkotmány arisztokratikus jellegének megőrzése, a jogok és a társadalmi szerepek szempontjából erősen tagolt hierarchikus társadalom továbbéltetése, az érdemi polgári átalakulás megakadályozása, a fennálló viszonyok modernizálásával azok lényegének fenntartása és megerősítése volt. Elutasítja ugyanakkor azokat az állításokat, melyek szerint az ésszerű reformoktól nem idegenkedő, nemzeti elkötelezettségű, a szabadelvűséget sem „ördöginek” tekintő s azt csupán a többi dogmához hasonlóan fenntartásokkal kezelő Dessewffy Aurél és társai képviselték „az autentikus és alternatív” nemzetpolitikát.

Ismeretes, s erre Dessewffy Aurél méltatói hangsúlyosan hivatkoznak, hogy liberális kortársai kifejezetten elismeréssel adóztak az elhunyt emlékének. Kossuth úgy emlékezett alakjára, mint akire fényes jövő várt, Vörösmarty epigrammával búcsúztatva, Széchenyi elsőként akarta elhelyezni a magyar Pantheonban, Szalay László pedig Nagy Sándorhoz hasonlította, aki után „csak Ptolemaeusok következtek”. A pozitív megnyilvánulásokat ugyancsak felidéző Dé-

nes Iván Zoltán ugyanakkor a bíráló mozzanatokra is ráirányítja a figyelmet. Idézi például Széchenyinek Dessewffyt az abszolutizmus eszközeinek alkalmazására is képesnek tartó 1842. február 8-i naplóbejegyzését, mely szerint „ha hatalomra kerül [...] levágatta volna a fejeket”. (41. old.) Emlékeztet továbbá arra, hogy a fontolva haladó mozgalom irányítóját liberális kortársai a Metternichhez csatlakozó osztrák konzervatívok vezéralakjára utalva nem éppen az elismerés hangján „magyar Gentz”-nek nevezték. A reformkonzervatívok vezérének képességeit dicsérő értékelések értelmezése során indokolt figyelembe venni ugyanakkor azt a körülményt is, hogy a nemes (különösen az elhunyt) ellenfél pozitív tulajdonságainak a nyilvánosság előtt történő elismerése a reformkori politikai kultúra szerves részét képezte.

1989-ben megjelent munkáját Dénes Iván Zoltán nem csupán átértelmezte, s nem csupán alaposan átdolgozta. A tartalmi változtatások mellett stílusa is letisztultabb lett. Kevesebb a jelző, sokkal inkább beszélgeti a tényeket, amelyek önmagukban hatékonyabban érvelnek és minősítenek. Dessewffy Aurél politikusi működését konkrétumokra alapozott objektív bírálatban részesíti, miközben elismeri konzervatív társaitól markánsan megkülönböztető kiemelkedő képességeit. Elfogadja politikusi kvalitásainak méltatását, de visszautasítja, hogy alakját a történelmi tényeket figyelmen kívül hagyva eszményítsék.

ERDŐDY GÁBOR